

## ДО ПИТАННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

### THE ISSUE CONTENTS OF SOCIO-EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTS

Таволжанський О.В.,

асистент кафедри кримінології  
та кримінально-виконавчого права

Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Висвітлено окремі аспекти еволюційного розвитку поняття та змісту соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі. Наведено найбільш вузлові визначення, що сформульовані вітчизняними науковцями у сфері кримінально-виконавчого права. Сформульовано подальші перспективні напрямки дослідження інституту соціально-виховної роботи з засудженими.

**Ключові слова:** соціально-виховна робота, виховна робота з засудженими, виправлення, позбавлення волі, Кримінально-виконавчий кодекс.

Освещены отдельные аспекты эволюционного развития понятия и содержания социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы. Приведены наиболее узловые определения, сформулированные отечественными учеными в сфере уголовно-исполнительного права. Определены дальнейшие перспективные направления исследования института социально-воспитательной работы с осужденными.

**Ключевые слова:** социально-воспитательная работа, воспитательная работа с осужденными, исправление, лишение свободы, Уголовно-исполнительный кодекс.

Highlighted certain aspects of the evolutionary development of the concept and content of socio-educational work with convicts to prison. Are the most nodal definition formulated by by national scientists in the field of penal law. Identify further promising areas of research institute of social and educational work with convicts.

**Key words:** social and educational work, educational work with prisoners, corrections, deprivation of liberty, the Penal Code.

**Постановка проблеми.** Соціально-виховна робота з засудженими до позбавлення волі в сучасних умовах є одним з основних напрямів діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. Реорганізація Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) у Державну пенітенціарну службу (далі – ДПтС України), за визначенням керівників цієї структури, стала новим кроком держави у напрямі соціальної переорієнтації процесу виконання кримінальних покарань і на сьогодні діяльність кримінально-виконавчої служби стає все більше соціально спрямованою. Значна увага приділяється удосконаленню соціально-виховної роботи із засудженими та розвитку психологічної служби: близько 2,2 тисячі осіб персоналу соціально-психологічної служби органів і установ кримінально-виконавчої служби повсякденно вирішують питання соціальної адаптації і підготовки засуджених до життя на волі. До цієї роботи активно залучаються представники громадських та релігійних організацій [1].

Однак подібна висока оцінка значення вказаної сфери аж ніяк не означає чіткого усвідомлення як поняття та змісту соціально-виховної роботи, так і результатів, що планується досягти за її допомогою. Водночас точність термінології елементарно необхідна для правильного розуміння змісту поняття, що визначається. Тому, розглядаючи інститут соціально-виховної роботи, необхідно в першу чергу визначитися, що вкладається у зміст цього поняття, отже **метою статті** є розкриття еволюційного розвитку поняття та змісту соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі.

**Стан дослідження.** При проведенні даного дослідження певне здивування викликала та обставина, що, незважаючи на достатню популярність терміну «соціально-виховна робота» (на це вказує його широке вживання), ні в науковій літературі, ні в законодавчих актах не сформульовано його чіткого та однозначного визначення. При цьому слід відмітити вагомий вклад в розробку проблеми здійснення соціально-виховної роботи з засудженими таких вчених, як К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, В.В. Дрижак, О.Л. Караман, О. В. Лисодєд, С.В. Лучко, Л. П. Оніка, А. Х. Степанюк, С.О.Чебоненко, І.С. Яковець. Однак саме історико-правовий аналіз досліджуваного інституту на належному науковому рівні уваги в вітчизняному кримінально-виконавчому праві не приділялась.

**Виклад основного матеріалу.** Можна констатувати, що вперше термін «соціально-виховна робота з засудженими» з'явився у тексті Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) 2003 р., оскільки у виправно-трудовавому законодавстві використовувався інший термін – політико-виховна робота, який в подальшому у грудні 1992 році було замінено на «виховну роботу». Потрібно зауважити, що у ході розробки проекту КВК України 2003 р. його первинна редакція (від 1 липня 2002 р.) закріплювала необхідність здійснення лише роботи виховної, при цьому пояснювалось, що організація виховного впливу буде наповнена конкретним змістом, а до її здійснення передбачено залучати батьків, інших близьких родичів, представників громадських та релігійних організацій, благодійних фондів [2].

Поданий на зміну цього проекту оновлений варіант КВК України від 20 вересня 2002 р. містив окрему статтю 6 «Виправлення, ресоціалізація та соціально-виховна робота із засудженими», згідно з якою, соціально-виховна робота визначалась як цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій на досягнення мети ресоціалізації засуджених, яка управляє процесом виправлення особистості (викликає, стимулює, спрямовує, контролює, діагностує, оцінює перебіг цього процесу). До основних же засобів соціально-виховної роботи із засудженими було віднесено встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), система психолого-педагогічних заходів, суспільно корисна праця, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [3]. Названа норма залишилася й в останній редакції проекту КВК України від 11 листопада 2002 р. [4] Натомість у чинному КВК України підходить дещо змінились, у тексті якого під соціально-виховною роботою розуміється цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Сам же розглядуваний інститут перетворився на один із засобів виправлення і ресоціалізації, хоча первинно останні називалися засобами суто соціально-виховної роботи.

І.Г. Богатирьов, С.В. Лучко та М.С. Пузирьов стверджують, що поява нового поняття «соціально-виховна робота» у кримінально-виконавчому законодавстві, безумовно, була пов'язана з необхідністю реформування пенітенціарної системи в Україні, спрямованої на гуманізацію та соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародно-правових норм у сфері прав і свобод людини, встановлення системи соціальних і правових гарантій, що забезпечують правовий статус засуджених, приведення порядку і умов відбування покарання у відповідність із загальновизнаними міжнародними стандартами [5, с. 35]. Проте аналіз вищевказаних документів призводить до думки, що основною метою було само по собі включення до тексту КВК України поняття «соціально-виховна робота», при цьому чітко визначення її змісту відходило на другий план. Можливо, саме тому основною відмінністю чинного КВК України від попередніх спроб правового регулювання розглядуваної сфери діяльності органів і установ виконання покарань, по суті, є закріплення лише загального визначення соціально-виховної роботи, оскільки, незважаючи на різницю у назві, цілі і завдання як політико-виховної, виховної, так і соціально-виховної роботи є тотожними. Так, за КВК України (ст. 123), соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів; за ВТК України (ст. 55), з особами, позбавленими волі, проводиться

виховна (а до 1992 року – політико-виховна – прим. автора – О.Т.) робота, спрямована на виховання їх у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, бережливого ставлення до державної власності, на підвищення свідомості і культурного рівня, на розвиток корисної ініціативи засуджених.

Отже, вже з самого початку заміна одного терміну іншим фактично не потягнула змін у змістовному його наповненні, незважаючи, що у жодному разі виховна робота не є тотожною соціально-виховній, а тому й їх спрямування також є відмінним.

Під час дослідження такої правової категорії, як «соціально-виховна робота», нас в першу чергу має цікавити її зміст, тобто певним чином упорядкована сукупність елементів і процесів, що утворюють це явище [6, с. 434]. У логіці констатується, що розмірковуючи, наприклад, про право, слід знати зміст цього поняття; кваліфікуючи вчинене як шпигунство, суд має знати склад злочину шпигунства; викладаючи курс науки, лектор має роз'яснити зміст основних її понять і т. д. Зміст поняття, не поданий у слові, що виражає поняття безпосередньо, не є очевидним [7]. Це цілком стосується й соціально-виховної роботи, оскільки із самого цього терміну нам ще не відомий зміст поняття, а законодавець його не розкриває.

Не дають вичерпної відповіді на це питання й відомчі акти ДДУПВП та ДПтС України. Так, у основному документі, що регламентує вихідні засади здійснення соціально-виховної роботи – Положенні про відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань, затвердженому наказом ДДУПВП від 17 березня 2000 р. № 33, спочатку передбачалося обов'язкове проведення із засудженими соціально-психологічної роботи, спрямованої на формування у них правослухняної поведінки і стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, проте в подальшому ця вимога була замінена положенням про проведення з засудженими соціально-виховної роботи для досягнення мети їх виправлення і ресоціалізації. На цьому і зупинилися розробники зазначеного нормативно-правового акту щодо розкриття змісту досліджуваного напрямку роботи з засудженими.

У Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань також міститься посилення лише на спрямування соціально-виховної роботи з засудженими до арешту – формування та збереження соціально-корисних навичок, нейтралізацію негативного впливу умов ізоляції на особистість засуджених, профілактику та попередження їх агресивної поведінки щодо персоналу, інших засуджених та щодо себе, усвідомлення провини за вчинені злочини та розвиток прагнення до відшкодування заподіяної шкоди. Подібне розуміння названої діяльності по-перше, не стосується засуджених до позбавлення волі, а по-друге, взагалі не відповідає положенням ст. 123 КВК України, в якій вказуються дещо інші її цілі.

У науці кримінально-виконавчого права також відсутні навіть мінімальні спроби чіткого визначення змісту розглядуваного інституту: існуючі нині науко-

ві дослідження стосуються лише окремих складових соціально-виховної роботи без окреслення її змісту в цілому або обмежуються дублюванням усіченого законодавчого визначення [8; 9; 10]. Інколи в дослідженнях доводиться, що соціально-виховна робота із засудженими – це не самостійна стадія ресоціалізації, а засіб досягнення виправлення засуджених, який полягає у застосуванні складного комплексу заходів трудового, правового, естетичного, фізичного, педагогічного, освітнього характеру [11, с. 7]. Окремі вчені ведуть мову лише про соціальну роботу, ототожнюючи її виключно з інститутом соціальної допомоги засудженим [12]. Аналізуючи політику в сфері виховної роботи із засудженими до альтернативних позбавленню волі видів покарань, напрямки її впровадження, а також основні компоненти соціальної роботи, яку проводять як державні, так і недержавні організації, С.О.Чебоненко, В.В. Дрижак стверджують, що вона повинна бути націлена на надання таким засудженим конкретної адресної правової, соціальної, психологічної, медичної та іншої допомоги [13, с. 28]. Л.О. Караман посилається на роботу соціально-педагогічну, називаючи саме її ключовим аспектом майбутньої ресоціалізації: соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими – це вид професійної діяльності, що полягає у створенні освітніми, виховними, психологічними й соціальними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості неповнолітнього на основі використання ресурсів особистості, пенітенціарного закладу, громади і держави [14, с. 56].

М.В. Романов вважає, що соціально-виховна робота із засудженими орієнтована на те, щоб зробити його вільний час не хаотичним і непередбачуваним, а підпорядкованим певній послідовності, певному

порядку, цілям та коригуючим механізмам [15, с. 194]. Т.А. Денисова зазначає, що соціально-виховна робота – це один із основних заходів трудового, морального, правового, культурного і фізичного виховання засуджених до позбавлення волі, спрямованих на викорінювання у свідомості правопорушників асоціальних поглядів, переконань, інтересів і звичок, на виховання їх у дусі точного виконання законів, чесного ставлення до праці, поваги до норм моралі і моральності, на підвищення їхньої свідомості і культурного рівня, розвиток корисної ініціативи, а також дбайливого ставлення до державної власності [16, с. 288]. На її думку, сутність соціально-виховної роботи полягає в докорінній зміні сформованих антигромадських і антиморальних поглядів, тенденцій, схильностей, звичок та в одночасному формуванні нової поведінки, що відповідає суспільним і моральним вимогам до особистості людини [16, с. 237]. М.С. Пузирьов соціально-виховну роботу з засудженими до позбавлення волі на певний строк відносить до однієї з форм диференціації та індивідуалізації виконання покарання [17, с. 117].

**Висновки.** Базуючись на вищевикладеному матеріалі, слід констатувати, що в науці кримінально-виконавчого права відсутня єдність до визначення змісту поняття соціально-виховна робота з засудженими. Розглядаючи зазначений інститут та наводячи ті чи інші судження, значна частина науковців не проводять глибинного дослідження. Така недостатня увага до змістовного розгляду питань соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі перешкоджає формуванню системного уявлення про цілі даного інституту та засоби досягнення результату, призводить до складнощів при практичній реалізації названої діяльності. Питання соціально-виховної роботи з засудженими потребує подальшого глибинного опрацювання.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державна пенітенціарна служба звітує про результати діяльності // Урядовий портал. – Режим доступу : [http://www.kmi.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=245145700](http://www.kmi.gov.ua/control/publish/article?art_id=245145700) – Загол. з екрану.
2. Проект Кримінально-виконавчого кодексу України від 01.07.2002 р. // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12619&pf35401=22383>. – Загол. з екрану.
3. Проект Кримінально-виконавчого кодексу України (на заміну) від 20.09.2002 р. // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12619&pf35401=24035>. – Загол. з екрану.
4. Проект Кримінально-виконавчого кодексу України (на заміну) від 11.11.2002 р. // Верховна Рада України: офіційний веб-портал. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12619&pf35401=25347>. – Загол. з екрану.
5. Богатирьов І. Г., Лучко С. В., Пузирьов М. С. Соціальна робота із засудженими в Україні: навч. посібник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 230 с.
6. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролов. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
7. Визначення і поділ понять // Вільна бібліотека. – Режим доступу : [http://libfree.com/104134363\\_logikaviznachennya\\_podil\\_ponyat.html](http://libfree.com/104134363_logikaviznachennya_podil_ponyat.html). – Загол. з екрану.
8. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України: навч. посіб. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець; за ред. проф. А. Х. Степанюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
9. Кримінально-виконавче право [Текст]: навч. посібник / Бадира В. А., Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Мінаєв М. М., Хашев В. Г.; за ред. Т. А. Денисової. – К.: Істина, 2008. – 400 с.
10. Кримінально-виконавче право України [Текст]: підручн. / В. В. Голіна, М. В. Романов, М. П. Черненко, В. М. Харченко, О. В. Лисодід, Л. П. Опіка, А. Х. Степанюк, В. Ф. Оболенцев. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: Право, 2005. – 256 с.
11. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі / А. П. Гусак: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. П. Гусак. – К.: Б. в., 2010. – 16 с.
12. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука. Наукові здобутки школи «Інтелект». – К.: ПП Заграй», 2013. – 352 с.
13. Чебоненко С. О. Робоча книга співробітника кримінально-виконавчої інспекції: навч. посібник / С. О. Чебоненко, В. В. Дрижак. – Чернігів, Б. в. – 2006. – 92 с.
14. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 2. – С. 65-74.

15. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань / М. В. Романов / Проблеми злочинності : Респуб. міжвід. наук. зб. / Відпов. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України 2008. – Вип. 9. – С. 190-198.

16. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. – 340 с.

17. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / М.С. Пузирьов. – К. : М-во внутр. справ Укр. Нац. акад. внутр. справ, 2012. – 252с.